

JULIA KRAJCARZ
(Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

MUZEUM LITERATURY IM. NIZAMIEGO W BAKU

Muzeum Literatury im. Nizamiego (azer. *Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi*) w Baku jest instytucją wystawienniczo-naukową, podległą Akademii Nauk Republiki Azerbejdżanu. Mieści się w centrum stolicy, pomiędzy stacją metra *İçəri Şəhər*, a Placem Fontann, a jej adres lokalizacji to ulica Niepodległości (*İstiqlaliyyət*) 53. Jest to jedna z ważniejszych instytucji nauki i kultury umysłowej Azerbejdżanu. Obiekt ten zasługuje na uwagę za względu na swą wyjątkowość, przejawiającą się w różnych dziedzinach: jest to jedyny w świecie obiekt muzealny poświęcony pamięci XII-wiecznego poety Wschodu, Nizamiego, ponadto instytucja ta chroni i konserwuje bogate zbiory dokumentalne, rękopiśmienne i drukowane, jak również sam budynek muzeum jest ciekawym obiektem architektonicznym. Azerbejdżanie nazywają niekiedy to miejsce „pałacem słów”, nawiązując zarówno do architektury budynku, jak i mieszczącej się w nim instytucji.

POWSTANIE MUZEUM

Początki istnienia tej instytucji sięgają 1939 roku, gdy decyzją numer 4972 Rady Komisarzy Ludowych Azerbejdżańskiej Republiki Socjalistycznej powołano Muzeum Nizamiego, by uczcić 800-lecie urodzin wielkiego poety Wschodu, Nizamiego z miasta Gandza, przypadających na rok 1941. Nizami, którego pełne imię brzmiało Dżamal ad-Din Abu Muhammad Ilias ibn Jusuf ibn Zakki, urodził się w 1141 roku w Gandży, jednym z ważniejszych miast Północnego Azerbejdżanu¹. Był muzułmaninem sunnitą, two-

¹ Sh. K a z i m o v a, *Azerbejdżańska sztuka miniaturowa na przykładzie ilustracji rękopisów „Chamse” Nizamiego Giandżawiego*, [w:] *Materiały II Konferencji Naukowej Azerbejdżan-Polska poświęconej 540-leciu nawiązania oraz 20-leciu odnowienia stosunków dyplomatycznych między Azerbejdżanem a Polską*, red. S. R z a y e v, Warszawa 2013, s. 92.

rzącym w duchu kultury perskiej i w języku perskim. Jest on uważany za jednego z największych poetów epickich w literaturze perskiej. Nizami tworzył poezję liryczną, kasydy i gazele, ale również spisał i na nowo przetworzył poematy, których tematyka i wątki znane były i są w różnych literaturach i tradycjach Wschodu. Jest on twórcą tak zwanego Pięcioksięgu, zawierającego: *Iskendername*, *Chosrew i Szirin*, *Lejla i Madżnun*, *Skarbiec Tajemnic i Siedem Piękności*. Jako że perski był w czasach i miejscu życia Nizamiego głównym językiem nauki, literatury i filozofii, dlatego też w tym medium wyrażał się ten twórca. Poeta zmarł w 1209 roku.

Uroczystość 800-lecia urodzin poety obchodzono, mimo warunków wojennych, w obleganym Leningradzie, w 1941 roku. Jednak otwarcie dla publiczności istniejącego już od kilku lat muzeum nastąpiło dopiero po zakończeniu II wojny światowej, dokładnie 14 maja 1945 roku. Wówczas też zdecydowano się zmienić nieco profil placówki, której nazwę zmieniono na Muzeum Literatury im. Nizamiego. Odtąd miała ona być poświęcona już nie tylko wielkiemu średniowiecznemu poecie, lecz szerzej, literaturze azerbejdżańskiej i jej twórcom.

BUDYNEK MUZEUM

Na siedzibę muzeum wybrano nieprzypadkową lokalizację. Historia dzisiejszego budynku muzealnego sięga lat 50. XIX wieku, kiedy to Baku zaczęło się gwałtownie powiększać. Fakt ten wiązał się z przeniesieniem do tego miasta władz gubernialnych w 1859 roku, po trzęsieniu ziemi, które zniszczyło miasto Szemacha, dotychczasową stolicę tutejszej jednostki administracyjnej. Po tej tragedii władze carskie zlikwidowały gubernię szemachijską i utworzyły gubernię bakijską. Do Baku przeniosły się urzędy i ich pracownicy z rodzinami, co wpłynęło na intensyfikację rozbudowy miasta, gwałtowny rozwój handlu, rzemiosła, w późniejszych latach także przemysłu. Wówczas poza murami średniowiecznego Baku powstał parterowy karawanseraj, czyli miejsce noclegu podróżnych i handlarzy. W latach 60. XIX wieku architekt miejski Meszedi Gasym Hadzybababajew zaprojektował pierwsze piętro karawanseraju i budynek powiększono. Z kolei na początku XX wieku architekt Aleksander Nikitin zaprojektował drugie piętro, umieszczając na nim sale bankietowe. W latach 1915–1920 w budynku ulokowano hotel „Metropol” dzięki inicjatywie bakijskiego milionera, Hadzi Hadziagi Dadaszowa. We wrześniu 1918 roku, gdy wojska tureckie tak zwanej Armii Islamu zajęły Baku, powstały kilka miesięcy wcześniej i przybyły z Turkami do Baku rząd Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu właśnie w tym budynku zbierał się na posiedzenia². W kwietniu 1920 roku tereny Azerbejdżanu zajęła Armia Czerwona i krótki żywot Republiki dobiegł końca. W latach 1920–1930 w budynku mieściły się zarządy związków zawodowych. W 1939 roku zdecydowano, że ta reprezentacyjna budowla zlokalizowana w centrum miasta zostanie przeznaczona na siedzibę muzeum, które otwarto w 1945

² Q. İ l k i n, *Bakı və bakiilər*, Bakı 2015, s. 204.

1. Fasada główna Muzeum Literatury im. Nizamiiego w Baku. Fot. autorki.

roku. W 1943 roku budynek zgodnie z projektami architektów Sadyka Dadaszowa oraz Mikaela Husejnowa zyskał dekorację w tak zwanym stylu narodowym. Drugi z wymienionych budowniczych jest uważany za najważniejszego architekta azerbejdżańskiego, tworzącego w duchu socrealizmu, jest on autorem kilkudziesięciu zrealizowanych projektów architektonicznych w Baku i w innych miastach byłych republik radzieckich, a także w Moskwie. Husejnow stworzył swój charakterystyczny styl, trzymając się konwencji socrealizmu. Tworzone przez niego budowle nawiązywały do dawnej architektury Azerbejdżanu. Nowa aranżacja budynku zakładała umieszczenie sześciu posągów ważnych postaci literatury azerbejdżańskiej w arkadach balkonu na pierwszym piętrze głównej fasady budowli. Łuk arkad w tak zwany ośli grzbiet jest wyraźnym nawiązaniem do tradycyjnej architektury Azerbejdżanu i bezpośrednim zaczerpnięciem z bakijskiego pałacu Szyrwanżachów (ryc. 1). Posągi, dłuta różnych rzeźbiarzy, przedstawiają następujących pisarzy: Fuzuli (1494–1556), Mułła Penah Wagif (1717–1797), Mirza Fatali Achundzade (1812–1878), poetka Churszid Banu Natawan (1832–1897), Dżelil Memmedguluzade (1866–1932) oraz Dżafar Dżabbarly (1899–1934). W wystroju zewnętrznym budynku użyto ceramicznych kafli w kolorze niebieskim i zielonym, który to styl jest również odwołaniem do dawnej architektury Azerbejdżanu, zwłaszcza południowego, do charakterystycznych dla tego obszaru aranżacji meczetów, medres, mauzoleów czy pałaców. Następnie w kolejnych latach 1959 oraz 1967 budynek powiększono, odnowiono go i powiększono po raz kolejny w roku 2005. Gabinet ministrów azerbejdżańskiego rządu przeznaczył 13 milionów manatów na ten cel.

Obecnie po przebudowach powierzchnia Muzeum obejmuje 2500 metrów kwadratowych, z czego ponad połowa to przestrzeń ekspozycji. Zaaranżowano 30 głównych sal ekspozycyjnych i 10 dodatkowych. Liczba obiektów przechowywanych przez Muzeum szacowana jest na około 120 tysięcy. Przed przebudową w 2005 roku ekspozowano tylko około 1000 z nich. Obecnie nowa aranżacja pozwala na pokazywanie 25 tysięcy obiektów. Muzeum przechowuje ponad 3000 manuskryptów, z których za najcenniejszy uważa się ten zawierający tekst *Księgi Aleksandra – Iskendername*, autorstwa Nizamiiego, spisany w 1413 roku w języku perskim, jak również rękopis *Bangu Bade* autorstwa Fuzulego, spisany w 1569 roku³. Muzeum przechowuje i prezentuje także starodruki, miniatury, dzieła kartograficzne oraz zbiory numizmatyczne. W skład zbiorów wchodzi także obrazy i rysunki związane z tekstami literackimi czy twórcami literatury. Muzeum przechowuje także portrety i zdjęcia poszczególnych twórców, popiersia, jak również ich prywatne zapiski, listy, pamiętniki oraz rzeczy osobiste. Muzeum im. Nizamiiego posiada także bibliotekę, jednak nie jest ona powszechnie dostępna. W Muzeum znajduje się także księgarnia.

Obiekty prezentowane są w większości na wystawie stałej, pokazującej rozwój literatury azerbejdżańskiej, powiązanej poprzez poszczególnych twórców zarówno ze światem Wschodu, jak i Zachodu. Szczególnie wpływ na rozwój gatunków literackich, na światopogląd twórców Azerbejdżanu. Także język rosyjski stał się jednym z mediów kształtowania się literatury azerbejdżańskiej. Poszczególne sale są poświęcone kolejnym twórcom. Zwiedzanie ekspozycji odzwierciedla chronologiczną kolejność powstawania dzieł, przedstawia wydarzenia z życia ich twórców. Na ekspozycję składają się tablice z informacjami o życiu poszczególnych pisarzy, cytaty z ich utworów, rękopisy lub druki omawianych dzieł, obrazy nawiązujące treścią do danych utworów literackich, portrety twórców, popiersia, niekiedy całopostaciowe pomniki, naścienne kilimy, wreszcie rzeczy osobiste. Ekspozycję uzupełniają ekrany dotykowe, na których można przeczytać dodatkowe informacje, zobaczyć uzupełniające treść wystawy filmy informacyjne, kadry filmów fabularnych, będących ekranizacjami utworów literackich. Uwagę zwraca tak zwana gabłota zegarków, w której zebrano czasomierze wszelkich kształtów i wielkości, służące niegdyś twórcom w różnych czasach. W najnowszej aranżacji Muzeum ekspozycję poszerzono o sale poświęcone twórcom azerbejdżańskim – ofiarom represji stalinowskich w latach 30. i 40. XX wieku. Wcześniej, gdy Azerbejdżan stanowił jedną z republik Związku Radzieckiego, prezentacja takich treści nie była możliwa.

Poszczególne sale są poświęcone ważnym twórcom. Są to Nasir ad-din Tusi (1201–1274), filozof, astronom, lekarz i pisarz; Szems Tebrizi (1185–1248), mystyk i poeta, nauczyciel duchowy Mewlany Rumiego; Zulfikar Szyrwani (1190–1291), poeta i uczo-

³ M. G u l i j e w a, *Duchowe źródło twórczości Fuzuliego i wschodnie tradycje poetyckie*, [w:] Materiały III Konferencji Naukowej poświęconej 540-leciu nawiązania oraz 20-leciu odnowienia stosunków dyplomatycznych między Azerbejdżanem a Polską, red. S. R a b c z y ń s k i, Warszawa 2014, s. 98.

ny; Mułła Gasym Szyrwni (XIII wiek), poeta i aszyk; szach Ismail Chatai (1487–1524), władca Persji i poeta; Hasan Zerdabi Melikow (1837–1907), nauczyciel, dziennikarz i wydawca; Husain Dżawid (1882–1941) poeta i inni⁴. Większość informacji jest podana w języku azerbejdżańskim, ale skrótowo podano także treści w języku rosyjskim, angielskim, niemieckim i perskim. Część wystawy poświęcono także twórcom ze współczesnego Azerbejdżanu Południowego, który formalnie od 1828 roku nieprzerwanie znajduje się w granicach państwa perskiego, dziś Islamskiej Republiki Iranu.

W strukturze Muzeum Literatury im. Nizamiego znajduje się kilka jednostek, skupionych między innymi na pracy badawczej i naukowej. Oddział zamiejscowy Muzeum w Kurdemir, zwany Wydziałem Regionu Aranu im. Chagani Szyrwni, skupia się na monitorowaniu wydarzeń literackich w centralnej i południowej części kraju. Centrum Literackich Powiązań Azerbejdżanu i Rosji im. Siergieja Jesienina znajduje się w podbakijskiej miejscowości Mardakan. Tam, na terenie Parku Dendrologicznego, znajduje się niewielki budynek, gdzie w latach 1924–1925 mieszkał rosyjski poeta, Siergiej Jesienin. Pracownicy naukowcy Muzeum prowadzą własne badania, jak i są opiekunami naukowymi doktorantów, których prace treściowo są powiązane ze zbiorami. Zazwyczaj raz w roku Muzeum organizuje konferencję naukową, poświęconą różnym zagadnieniom literackim. Konferencja w listopadzie 2016 roku była poświęcona odbiorowi dzieł Nizamiego w literaturach innych krajów.

Muzeum publikuje własne wydawnictwa, pogrupowane w cykle tematyczne: *Risala (Traktat)* – gromadzi artykuły naukowe zgłaszane do wydawnictwa i recenzji pracowników naukowych Muzeum, *Şərq (Wschód)* – poświęcony jest tłumaczeniom, *Qaynaq (Źródło)* zbiera materiały źródłowe, *Xəzinə (Skarb)* grupuje katalogi oraz *Məclis (Zbiór)* przeznaczone dla tekstów okolicznościowych. Pierwszy z nich ukazuje się kilka razy w roku, a prezentowane artykuły są pogrupowane w następujące działy: literatura klasyczna, literatura współczesna, filozofia, muzealnictwo. Pozostałe ukazują się nieregularnie.

Działalność Muzeum Literatury ma charakter komplementarny wobec Biblioteki Narodowej Republiki Azerbejdżanu. Biblioteka gromadzi wszelkie druki ukazujące się w kraju. Natomiast do zbiorów Muzeum Literatury należą cenne rękopisy i starodruki, głównie literackie, a także brudnopisy, zapiski prywatne i rzeczy należące do pisarzy, z których nie wszystkie znalazłyby miejsce w zbiorach bibliotecznych. Muzeum jest również, obok Pałacu Szyrwnszachów, jednym z najczęściej odwiedzanych przez turystów miejsc w Baku. Muzeum Literatury im. Nizamiego, jak również Muzeum Dywanów (azer. *Azərbaycan Xalça Muzeyi*), to dwie placówki prezentujące niepowtarzalne zbiory, charakterystyczne dla kultury Azerbejdżanu. Również siedziba omawianej instytucji stała się jednym z architektonicznych symboli Baku.

⁴ <http://nizamimuseum.az/az/home> [dostęp: 01.03.2017].

THE NIZAMI MUSEUM OF LITERATURE IN BAKU

SUMMARY

This article presents the history and present-day functioning of the Nizami Museum of Literature in Baku, which is the capital of Azerbaijan. This museum also functions as a research institution and belongs to the structures of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan. As well as having permanent exhibitions devoted to Azerbaijani literature and its creators, it organizes conferences and runs its own publishing house, library and bookstore. It also collects and secures collections relating to literature, Azerbaijani writing and objects that once belonged to writers. It holds valuable manuscripts of Oriental writers. Located in a building that is one of the architectural symbols of Baku, the Nizami Museum of Literature is one of the places that are most frequently visited by tourists in the capital of Azerbaijan.

SŁOWA KLUCZOWE:

Azerbejdżan, Baku, Muzeum Literatury im. Nizamiiego, literatura azerbejdżańska, muzeum literackie

KEYWORDS:

Azerbaijan, Baku, Nizami Museum of Literature, Azerbaijani literature, museum of literature